

12. TÜRKİYE İNSAN HAKLARI HAREKETİ KONFERANSI

2012

İNHAİ RAPOR VE SONUÇ BİLDİRGESİ

“HAKİKATİN TRAVMASI”

*Kayıp Vakalarının/Toplu Mezarların Araştırılması ve
Açılması Yoluyla Hakikate Ulaşmak.*

Ceza Yargılamaları Yoluyla Hakikate Ulaşmak

*İnsan Hakları Savunucularının Maruz Kaldığı İkincil
Travma ile Başetme*

*İnsan Hakları Savunucularının Hakikat Arayışı ve Geçmişle
Hesaplaşması*

02-04 Kasım 2012
Davutlar/ Kuşadası

TÜRKİYE İNSAN HAKLARI HAREKETİ KONFERANSI

1998 yılından beri düzenli olarak toplanmakta olan Türkiye İnsan Hakları Hareketi Konferansı'nın genel amacı, Türkiye insan hakları savunucularının, insan hakları kavramının ve hareketinin bazı sorunlarını tartışması ve bu tartışmanın temelinde de, geleceğe yönelik bazı belirlemeleri yapması için bir platform oluşturmaktır. Konferans, İnsan Hakları Derneği ve Türkiye İnsan Hakları Vakfı'nın düzenleyici olarak görev almasına karşın, özerk ve kalıcı bir yapı geliştirmiştir.

Türkiye insan hakları hareketi, bir yandan yakıcı ve acil olarak eyleme geçmeyi gerektiren bir gündemin baskısı altında bulunurken, bir yandan da insan haklarını kavramsal açıklığa ve düşünsel zenginliğe ulaştırma ihtiyacını hissediyor. Kavramsal açıklık, düşünsel sağlamlık, gündeme ve sorunlara müdahale edebilmenin bir koşulu olmaktan öte, ona teslim olmamanın bir güvencesidir.

Türkiye İnsan Hakları Hareketi Konferansı'nın yol gösterici ilkeleri şöyledir:

1. Konferansımız, insan haklarını, insan onurunu her insanda gerçekleştirmeyi amaçlayan eylem ilkeleri ve bu ilkelere dayanan normlar olarak tanımlamaktadır.

İnsan haklarının bütünselliği, devredilemezliği ve insan türünün her üyesinin haklarda ve insan onuruna sahip olmada eşitliği, insan hakları hareketi için vazgeçilemez ilkelerdir.

İnsan hakları aktivistlerinin faaliyetlerini belirleyen en üstün ilkeler insan haklarıdır.

Devletlerin yasaları ve hükümetlerin uygulamaları, insan hakları ilke ve normlarına göre belirlenmeli ve değerlendirilmelidir.

2. Konferansımız, insan haklarının, yalnızca hukuksal ve siyasal düzenlemelerin değil, ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarda da belirleyici olması gerektiği ilkesini vurgulamaktadır. İnsan hakları savunucuları, global düzeydeki ve devletlerdeki bütün gelişmeleri, insan haklarına etkileri bakımından değerlendirmek ve tutumlarını bu bakımdan belirlemekle yükümlüdür.
3. Konferansımız, uluslararası ve iç barışın sağlanmasını, toplumların demilitarizasyonunu ve yeryüzünün çevresel koşullarının etkin korunmasını, insan haklarının korunması ve gerçekleştirilmesinin temel önkoşulları olarak kabul etmektedir.

“HAKİKATİN TRAVMASI”

Türkiye toplumu, geçmişin acı deneyimleriyle ilişkisini, daha çok “unutma/bastırma” biçiminde kurmaktadır. Elbette bunda devletin “unutturmayı”, hatta belli konularda “hatırlama yasağını” bir idare tekniği olarak kullanmasının rolü büyüktür. Ancak son dönemlerde bir bölümü araçsallaştırıcı/içeriksizleştirici de olsa geçmişin acı deneyimleriyle yüzleşme/hesaplaşma yönünde bazı adımların atıldığını söylemek mümkün.

Araçsallaştırıcı/içeriksizleştirici adımlar daha çok siyasi iktidar tarafından atılmaktadır. Özellikle siyasal yarar/çıkar sağlama saiki ile iktidar, geçmişin acı deneyimlerinde bir seçiciliğe, hatta hiyerarşik denilebilecek bir tasnife yönelmektedir. Siyasal rakipleri köşeye sıkıştırmak kaygısıyla bazı acılar öne çıkarılırken, bazıları ise görmezden gelinebilmekte.

Kürt Sorunu nedeniyle, özellikle de 90’lı yılların başlarında yaşanan ağır hak ihlalleri ve bunların yol açtığı acılar, yine bu sorununun çözümünde yaşanan tıkanıklık/isteksizlik nedeniyle görmezden geliniyor. Oysa bu acılarıyla gerektiği biçimde yüzleşip hakikatin açığa çıkarılması Kürt Sorunu’nun çözümünü ciddi biçimde kolaylaştıracaktır.

İktidarın bu yaklaşımının somut göstergelerinden biri de zamanaşımı konusudur. 90’lı yılların başlarında yaşanan ağır hak ihlalleriyle ilgili pek çok davanın/dosyanın eski ceza yasasında üst sınırın 20 yıl olması nedeniyle içinde bulunduğumuz yıl ve sonraki yıllarda zaman aşımına uğrayarak tarihin derinliklerine gömülmesi riski bulunmaktadır.

İnsan hakları savunucuları, yıllardır hakikat hakkının peşinde koşarak böylesi riskleri bertaraf etmek, dolayısıyla da Türkiye’de barışın tesis edilmesine katkı yapmak için olağanüstü çaba harcamaktadır.

Bu çerçevede her türlü zorluğa ve imkânsızlıklara karşın kâh kayıp vakalarının, faili meçhul cinayetlerin izini sürmekte kâh yaz kış demeden toplu mezarları ortaya çıkarmaktadırlar.

Karşılaşılan zorlukların başında elbette devletin/ siyasal iktidarın görmezden gelme/yok sayma tavrının siyasal, yasal ve fiili sonuçları gelmektedir. Örneğin kayıp vakaları hakkında etkin hızlı ve bağımsız biçimde soruşturma yapılmasını, failer hakkında dava açılmasını ve açılan davaların cezayla sonuçlanmasını sağlamak kolluk güçlerinden savcı ve yargıçlara kadar her aşamada yetkililerin çıkardığı zorluklar nedeniyle neredeyse imkânsız gibidir.

Ayrıca insan hakları savunucularının bilgi ve donanım düzeyleri, işbirliği ve dayanışma becerilerindeki yetersizlikler, seyrek de olsa zaman zaman yaşanan kişisel ya da kurumsal rekabet gibi öznel nedenlerden kaynaklanan zorluklar da söz konusudur.

Tüm bunlara ilaveten insan hakları savunucuları işkence, kayıp, faili meçhul cinayet gibi hak ihlallerini ortaya çıkarırken tanık oldukları acılar nedeniyle ikincil travmaya da maruz kalabilmektedirler.

Öte yandan, geçmişle hesaplaşma konusunun popülerleşmesi, adeta “moda” olması, içinin boşalması riskini de beraberinde getiriyor. Geçmişin travmatik bir deneyiminin bir popüler kültür mecrasında işlenmesi veya devletli-resmi bir ağızdan konu edilmesi, bir geçmişle hesaplaşma deneyimi olarak kabul edilebiliyor. Oysa geçmişle hesaplaşma, sağaltıcı olması bekleniyorsa, hem daha özenli hem daha kapsamlı ve uzun erimli bir çabayı gerektiriyor. “Yetersiz” girişimleri de küçümsememekle beraber, kavramın ve çabanın aşınmasını önleyecek bir eleştirel bakışı taze tutmak gerekiyor.

Kısacası insan hakları savunucularının, ağır insan hakları ihlalleri pratiklerinin ardındaki ortak aklı/

zihniyeti/sistemi, dolayısıyla hakikati ortaya çıkarma uğraşlarında bu zorlukların üstesinden gelmeden başarıya ulaşmaları oldukça zordur.

Bu yıl 12'si gerçekleştirilen Türkiye İnsan Hakları Hareketi Konferansı'nda aşağıdaki çalışma gruplarında bu zorlukların üstesinden gelebilmenin yolları aranarak raporlaştırıldı.

ÇALIŞMA GRUPLARI

1- Kayıp Vakalarının/Toplu Mezarların Araştırılması ve Açılması Yoluyla Hakikate Ulaşmak

Kolaylaştırıcı: Şebnem Korur Fincancı

Katılımcılar: Mehmet Ali Malkoç, Nadir Arıcan, Necibe Perinçek, Özgür Can, Öztürk Türkdoğan, Sebla Arıcan, Şehmus Ülek, Ümit Ünüvar, Yusuf Ülkü

2- Ceza Yargılamaları Yoluyla Hakikate Ulaşmak

Kolaylaştırıcı: Nilgün Toker

Katılımcılar: Coşkun Üsterci, Emma Sinclair Webb, Erdal Kuzu, Evren Özer, Gülizar Tuncer, İsmail Cem Halavurt, Ozan Erözden, Sezgin Tanrıku, Veysel Vesek, Yetvart Danzikyan

3- İnsan Hakları Savunucularının Maruz Kaldığı İkincil Travma İle Başetme

Kolaylaştırıcı: Burhanettin Kaya

Katılımcılar: Aytül Uçar, Emin Yüksel, Halis Ulaş, Hıdır Ünal, Hürriyet Şener, Leyla Ayaz, Özge Yenier Duman, Sevim Salihoğlu, Türkcan Baykal, Üstün Bol, Volkan Görendağ

4- İnsan Hakları Savunucularının Hakikat Arayışı ve Geçmişle Hesaplaşması

Kolaylaştırıcı: Tanıl Bora

Katılımcılar: Emine Uçak Erdoğan, Hüseyin Aygün, Hüsnü Öndül, İlhami Algör, Mihdi Perinçek, Mithat Sancar, Özgür Sevgi Göral, Selma Güngör, Sema Kaygusuz

ÇALIŞMA GRUPLARININ RAPORLARI

1- Kayıp Vakalarının/Toplu Mezarların Araştırılması ve Açılması Yoluyla Hakikate Ulaşmak

Çalışma grubu öncelikle var olan durum nedir, bugüne kadar neler yapılmıştır, neler yapılamamıştır, mevcut dokümanlar nelerdir şeklinde, serbest tartışma yöntemi ile tespitler yapmış, ardından hedeflerimiz ve hedefler doğrultusunda çalışma yol haritası çıkarılmış ve bu yol haritasına göre iş bölümü yaparak raporunu hazırlamıştır.

Tespitler:

Zorla kaybetme eylemleri, çoğunlukla askeri cunta veya diktatörlüklerce ya da yeterince gelişkin olmasa da az çok “demokrasi”yle yönetilen ülkelerde genellikle “güçlü bir toplumsal muhalefete ya da etnik veya dinsel başkaldırlara karşı yürütülen, şiddete dayalı bastırma ve yok etme politikaları sırasında gerçekleştirilmektedir. Savaş ve işgal koşulları da devletlerin zorla kaybetme eylemlerine başvurmasını kolaylaştıran, gerekçelendiren bir zemin hazırlar.

Zorla kaybetme eylemleri, her ülkenin kendine özgü koşullarına bağlı olarak farklılıklar gösterse de genellikle kişilerin, devlet adına görev yapan veya devletin yetkilendirmesi, desteği ve bilgisiyle hareket eden kişiler veya gruplar tarafından tutuklanması, gözaltına alınması, kaçırılması veya başka herhangi bir biçimde özgürlüklerinden yoksun bırakılması durumudur. Zorla kaybetme eylemleri, çoğunlukla kişilerin işkence ve kötü muameleye maruz kalması ve yine çoğunlukla yaşamlarını yitirmesiyle sonuçlanır.

Kayıp eylemlerini gerçekleştirenler fiillerini reddederek veya kaybolan kişinin nerede ve ne durumda olduğunu gizleyerek kayıp kişilerin hukukun koruması dışında kalmalarına yol açmaktadırlar.

Türkiye'nin sistematik zorla kaybetme eylemleri, faili meçhul cinayetler ve toplu mezarlar ile tanışıklığı çok eski tarihlere gitse de bu tür ağır hak ihlallerinin yaygınlık ve yoğunluk kazanması 90'lı yılların başlarına dayanır.

Evrensel hukuk açısından da insanlığa karşı suç olarak tanımlanan kayıplar Türkiye'nin er ya da geç mutlaka yüzleşmesi gereken bir gerçeğidir.

AİHM kararları ve uluslararası insan hakları kuruluşlarının raporlarında da açıkça belirtildiği gibi Türkiye kayıplar gerçeği ile evrensel ilkelere uygun bir şekilde yüzleşmemekte, kayıpların açığa çıkarılması için etkin, şeffaf ve bağımsız soruşturma yürütmemektedir.

Bu insanlık ayıbından kurtulmanın sorumluluğu sadece kayıp yakınları ve insan hakları savunucularına değil başta siyasal iktidar olmak üzere, TBMM'ye, siyasal partilere, sivil toplum örgütlerine, üniversitelere, sendikalara, medyaya, kısacası tüm topluma aittir.

Başta kayıplar olmak üzere, ağır hak ihlallerinin önlenmesi ve bir daha asla yaşanmaması için çok önemli olanaklar sağlayan BM Kayıplar Sözleşmesi, Roma Statüsü ve Cenevre Sözleşmeleri Ek Protokolleri gibi uluslararası sözleşme ve belgelere Türkiye halen taraf değildir. Bu sözleşmeler ivedilikle ve hiçbir çekince koyulmadan imzalanmalı ve onaylanmalıdır.

İnsan Hakları Derneği (İHD)'nin raporlarına göre bugün halen ülke genelinde 29'u açılmış, 224'ü iddia edilen ancak henüz açılmamış olan toplam 253 toplu mezarda 3248 kişi gömülü durumdadır. Açılan mezarlardan 190 kişinin kemiklerine ulaşılmıştır. Yıllar içinde oluşan bu mezarlar, zorla kaybedilenlerin gömüleri, askeri operasyonlar ve çatışmalarda öldürülen kişilerin gömüldüğü toplu mezarlar, askeri darbe dönemleri kayıplarının ve idam edilip cesetleri saklanan kişilerin mezarları, yasadışı örgütlerin mezarları şeklinde çeşitlilik göstermektedir.

Bu mezarların açılması/kazılması sırasında BM tarafından kabul edilmiş olan Minnesota Otopsi Protokolü'ne ve Uluslararası Kızılhaç Komitesi'in (ICRC) "Uzman Olmayanların Ceset Kalıntıları ve Ölü Hakkında Bilgi Yönetiminde Yararlanabilecekleri Başarılı Uygulamalar" başlıklı Protokolü'ne uygun bilimsel çalışmalar yapılmamaktadır. Bir kaç olumlu örneğin dışında yetkililer, bu tür kazılarda bağımsız uzmanların yer almalarına ve/veya denetimde bulunmalarına imkân tanımamaktadırlar.

Çemişgezek kazısı, bağımsız uzmanların ve sivil toplum kuruluşlarının müdahil olabildiği ender örneklerden biri olmasına karşın bu çalışmanın da pek çok eksik ve yetersizliği bulunmaktadır.

Her ne kadar kayıp ve toplu mezar araştırmaları sırasında elimizde yol gösterici Minnesota ve ICRC Protokolleri, BM Formları gibi belgeler bulunsa da bu alanda uzmanların çalışmaları için ayrıntılı bir iş akış şemasının yokluğu gibi hala pek çok eksiklik söz konusudur. Dolayısıyla yeni teknolojik ve bilimsel gelişmeleri de içeren kapsamlı bir "Çalışma Kılavuzu"na ihtiyaç vardır. Bu amaçla farklı ülke deneyimlerine bakılmalı, uluslararası belgeler derlenmeli, toplantılar, ilişkiler, çalışmalar nasıl düzenlenmiş araştırılmalıdır.

Toplu mezar araştırmaları, kayıp yakınları ile ilgili çalışmalar, olası gömü alanlarının belirlenmesi ve çıkarılan kalıntılar ile yapılacak çalışmalar diye sıralanabilecek üç basamaklı bir sistematik içinde başta arkeoloji, antropoloji, adli tıp, hukuk olmak üzere farklı bilim alanlarının işbirliği ve işbölümü içinde çok disiplinli bir anlayış ile yürütülmelidir.

Öte yandan aileler kaybedilen yakınlarının yaşayıp yaşamadığını, yaşıyorsa nerede, hangi koşullar içinde tutulduğunu, öldürüldüyse cesedinin nerede bulunduğunu öğrenememenin, yerlerini bilseler bile me-

zarlarını açamamanın derin acısını yaşamaktadırlar. Uzun yıllar boyunca süreklilik arz eden bu belirsizlik ve ilgisizlik hali aileler açısından “işkence” niteliği taşımaktadır. Dolayısıyla mezar açma ve kazı çalışmaları, bir yandan aileler açısından yaşadıkları işkenceye son vereceği için olumlu, diğer yandan ise hakikat ile yüzleşmenin vereceği acı nedeniyle çok zor ve travmatik bir durumdur. Bu nedenle kazı ekipleri içinde ailelerin kendilerini güvenli bir ortamda hissedebilmelerine ve yaşadıkları travma ile başedebilmelerine yardımcı olacak psikiyatrist ve psikologlar da bulunmalıdır.

Bugün gelinen aşamada silahlı çatışmaların halen yoğun bir şekilde devam ettiği; siyasal iktidarın ve toplumun geçmişte yaşanan ağır hak ihlalleri ile yüzleşme yönünde bir istek ve irade göstermediği; mezar açma çalışmalarına bağımsız uzmanların yeterince dahil edilemediği; mezar açma sonrasında elde edilen buluntuların bilimsel yöntemlerle değerlendirilemediği ve korunamadığı; bilimsel ve teknik alt yapının oluşturulamadığı koşullarda mezarların aceleyle açılmasından çok, her bakımdan hazırlık, alt yapı oluşturma ve koordinasyon çalışmalarının ivedilikle yapılması çok daha anlamlı olacaktır.

Bu amaçla çalışma grubumuz aşağıdaki yol haritasını oluşturmuştur.

Yol Haritası:

Çalışmaları yürütmek için bir Koordinasyon Kurulu oluşturulmalıdır. Bu kurulda; İHD, ATUD, ÇHD, TİHV, MEYADER, YAKAYDER, Arkeologlar, Antropologlar, Jeofizikçiler, MAZLUMDER, Psikologlar, TPD, Sosyal Çalışmacılar, kanaat önderleri, yerel yönetimler, TESEV, Hafıza Merkezi, HRW, İHOP, Af Örgütü Türkiye Temsilciliği, Helsinki Yurttaşlar Derneği gibi kurum ve kuruluşların yer almaları uygun olacaktır.

- **Temel Hedefler;**

- Kayıplara ulaşmak
- Yol haritası çıkarmak
- Kılavuz oluşturmak
- Faillere ulaşmak
- Verileri toplamak için bir dokümantasyon merkezi oluşturmak
- Kamuoyu oluşturmak

Kılavuz oluşturmak için uluslararası belgelerin derlenmesi.

KILAVUZ İSMİ: Hukuk Dışı, Yargısız ve Zorla Kaybedilenlerin Tekli, Eş Zamanlı ve Artzamanlı Toplu Mezarlarının Araştırılması ve Açılması Yoluyla Hakikate Ulaşmak İçin Kılavuz

- **Kısa, Orta ve Uzun Vadede Yapılması Gerekenler;**

- Ailelere ve insan hakları savunucularına yönelik; “DNA nedir?, Kimliklendirme nedir?” kısaca anlatan farklı dillerde broşürler hazırlamak.
- Kılavuz hazırlığı süreci uzun olacağı için öncelikle bir el kitabı oluşturmak.
- Kayıp olacak verilerin hızla toplanması için; görüşmeyi yapacak insanların eğitimi, ailelere ve görüşmeciyeye ruhsal destek, arşivlemenin nasıl yapılacağını içeren bir proje hazırlığı.
- Alanda çalışma devam ederken alan deneyimimizden de yararlanarak kılavuzun eş zamanlı hazırlanması.
- Mezar alanlarının yerlerinin haritalandırılması ve buralarda çalışmalar yapmak, teknoloji ile tespit gibi ön çalışmalar yürütmek.

- Başvurular içinden acilleri tespit etmek.
- Kayıp olacak verilerin hızla toplanması.
- Görüşmelerle bilgi toplamak ve biyolojik delillerin toplanması.
- Delillerin delil niteliğinin gözetilmesi.
- Üniversitelerle çalışabilmek için bir proje hazırlanması.
- Akredite bir laboratuvar (enstitü) ile çalışmak.
- Biyolojik güvenliğin sağlanması.
- ATUD'un erken dönemde delillerin alınması, korunması ve çalışılması ile ilgili görev üstlenmesi.
- Materyallerin paylaşılması.
- Dokümantasyon merkezi kurulması, bütün bilgilerin yüklendiği ve herkesin ulaşabildiği bir veri tabanı oluşturulması.
- Formların güncellenmesi. Kılavuz ve formların standardizasyonu.
- Eğitim modülü hazırlıkları.
- Zaman aşımına karşı hukuksal mücadele ve davaların açılmasının sağlanması.
- Yasal çerçevede, uluslararası çerçevede bağımsız olarak yapılabileceklerin araştırılması.
- Üniversitelerin genetik bölümleri ile çalışılması.
- Kılavuz hazırlığında etik ilkeler bölümü oluşturulması.
- Kamuoyu oluştururken hukukçuların dergilerinden yararlanılması.
- Uluslararası kamuoyu yaratılması.

- Kimsesizler mezarlığı dokümantasyonu üzerinden çalışma (Maksut Tepeli örneğinden başlanabilir).
- Sözleşmelerin imzalanması ile ilgili yapılan kampanyalara destek olunması.
- Toplumsal dayanışma için farklı psikolog derneklerinden destek alınması.
- Sosyal çalışmacılardan destek alınması.
- Diğer ülke örneklerinin (Latin Amerika, Bosna, vb) Türkiye'ye aktarılması (Uluslararası konferans ve sempozyumlar organize edilerek).

• **Kayıplara Ulaşmak İçin Neler Yapılabilir?:**

- Kayıplara yönelik AİHM kararları;
- BM'in Türkiye'ye sorduğu kayıplar;
- İnsan hakları örgütlerinin kayıtları;
- 12 Eylül soruşturmalarında gündeme getirilen kayıplar;
- Medya desteğinde dizilerde dile getirilmesi için çaba gösterilmesi;
- İHD ve TİHV'in devam ettirdiği Kayıplar Sözleşmesi ile ilgili kampanya ile Uluslararası Ceza Muhakemeleri Koalisyonu'nun (UCMK) Türkiye'nin Roma Statüsü'ne taraf olması için yürüttüğü çalışmalara destek olmak;
- Diğer ülke örneklerini Türkiye'ye taşımak için kongreler, konferanslar planlanması.

• **Faillere Ulaşmak:**

- Temizöz ve Musa Çitil davaları gibi devam eden davalara güçlü kamuoyu desteği oluşturmak;
- 12 Eylül ana davası ve devam eden işkence soruşturmalarını takip etmek.

• **İş Bölümü:**

- Öncelikle tüm materyaller paylaşılacak;
- Paylaşılan belgelerle ilgili öneriler ve özellikle görüşme formları ile ilgili MEYADER, Mazlumder, YAKAYDER önerilerini bildirecek (20 Kasım);
- ATUD; broşürler (5 Aralık) ve iş akış şemaları, el kitabı;
- Kılavuz hazırlığı; TİHV, ATUD ve ilgili disiplinler, diğer alanlar;
- Görüşmeciler için eğitim modülü; Sosyal Çalışmacılar, TPD ile birlikte TİHV ve ATUD; eğitimleri Ocak 2013'e hazırlamak ve hızla eğitimlere başlamak. Aralık ayında psikolog ve psikiyatrist arkadaşlarla süpervizyon çalışması yapılması;
- Eğitim modülleri hazırlığı, olası gömü alanları için teknik çalışma yapmak, Google Earth ile karşılaştırmak;
- Kimsesizler mezarlığı çalışması; İHD;
- Başvurular içinde acillerin tespiti; İHD MEYADER;
- Biyolojik deliller; şimdilik TİHV - ATUD koordinasyonunda;
- Kayıplara yönelik davaların takibi; ÇHD, İHD, insan hakları örgütleri;
- Uluslararası sözleşmeler için kampanyalar; İHD ve TİHV'in devam ettirdiği Kayıplar Sözleşmesi ile ilgili kampanyası ile Uluslararası Ceza Muhakemeleri Koalisyonunun (UCMK) Türkiye'nin Roma Statüsü'ne taraf olmak için yürüttüğü çalışmalara destek olmak;

- Diğer ülke (Şili, Arjantin, Guatamala, Bosna, Bask) örneklerini Türkiye'ye taşımak için kongreler, konferanslar planlanması.

2- Ceza Yargılamaları Yoluyla Hakikate Ulaşmak

Grubumuz ceza yargılamaları yoluyla hakikate ulaşmanın mümkün olabilmesi için gerekli koşulların ne olduğunu ve bu türden bir arayış için ne tür engellerle karşı karşıya kaldığımızı tartışmış ve bu engellerle baş etmenin yollarını aramaya çalışmıştır.

Ceza yargılamaları yoluyla hakikate ulaşabilmek için öncelikle bu yargılamada amaçlanan şeyin ne olduğu, daha doğrusu ulaşılmak istenen hakikatle neyin kastedildiği açık kılınmalıdır. Ceza yargılaması yoluyla ulaşılmak istenen hakikat, aslında, mağdurlar ve olayın tanıkları ve failer tarafından bilinen, ancak kamusal olarak kabul edilmemiş olanın ilanıdır.

Grubumuz ceza yargılamalarının, işlenen suçla yüzleşmekten daha fazla bir niteliğe sahip olduğunu düşünmektedir. Ceza yargılaması, hesap sorma ve hesap verme mekanizmasının işletilmesinin en önemli aygıtı olduğundan, hakikate ulaşmak bakımından hakikat komisyonları ve benzeri yüzleşme mekanizmalarından farklı ve önemli bir işleve sahip olma imkanı taşımaktadır.

Ceza yargılamaları insan hakları ihlallerinin yoğun olarak yaşandığı bir dönemle hesaplaşmak için kurulmuş özel mekanizmalar ya da bir geçiş dönemi mahkemeleri değil, mevcut hukuk sistemi içinde işleyen bir araç olduğu için, özellikle bizim gibi sürmekte olan travmalarla baş etmeye çalışan toplumlarda adalet arayışı için hem son derece engelli ama kimi zaman da işlevsel olabilecek mekanizmalar olabilir.

Bu bakış açısı, ceza yargılamalarını hakikat komisyonlarının yerine koymak olarak anlaşılmalıdır ama

Türkiye özelinde ceza yargılaması mı yoksa hakikat komisyonlarının mı daha etkili olacağı da tartışılmalıdır. Türkiye şartlarında, “kesin hüküm” verme niteliği nedeniyle toplumda güçlü bir kabul edilirlğe sahip olduğu için ceza yargılaması daha işlevsel olabilir. Kaldı ki ağır insan hakları ihlallerinde yargı kararı aynı zamanda gerçeği söylemektir.

Ceza yargılamasının etkili olabilmesi temel şartı ise pratik anlamda var olan hukuksal engellerin ortadan kaldırılmasıyla mümkündür. Ayrıca ceza yargılamasının aleni olması, mağdurlar tarafından bizzat takip edilebiliyor olması adalet duygusunun tatminini sağlamakta ve toplumsal hafızanın oluşmasına katkıda bulunmaktadır. Gerek mağdurların gerekse toplumun adalet arayışında mahkemelerin yaptırım gücüne olan inanç Türkiye özelinde ceza yargılamasının tercih edilmesine yol açmaktadır.

Bu görüş tümünden hakikat komisyonlarını reddetmemekte, ceza yargılaması ile hakikat komisyonunu birbirine alternatif araçlar olarak görmemektedir. Belli süreçlerde birbirlerinin destekleyebilecekleri de öngörülmektedir. Yine de ceza yargılamasının etkili ve sürekli olabilmesi için mağdurların ve insan hakları savunucularının etkin bir şekilde çalışması gerekmektedir.

Ceza adaletini geçmişle hesaplaşmada hiyerarşinin tepesine koymamak gerekir. Çünkü topluma karşı işlenen suçların ve genelde kötülüklerin devam etmemesi için ceza adaletinden fazlası gerekir. Bu da hakikat komisyonlarını belli aşamalarda zorunlu kılmaktadır.

Hakikat komisyonlarının bilinmeyenleri ortaya çıkarmak gibi bir fonksiyonu vardır. Ağır ihlaller söz konusu olduğunda gerçeği bilmek hakkı sadece mağdura ait değil aynı zamanda kollektif bir haktır.

Ağır insan hakları ihlallerinde yargı kararı aynı zamanda gerçeğin dile getirilmesidir ki, toplum da bu gerçeği bir biçimde duyar. Bu bakımdan mahkemeler kendi işlevi olan ceza yargılamasını yaparken pekala hakikat komisyonu işlevini de üstlenebilirler. Zaten ülkemizdeki pratik de (Temizöz vb. yargılamalar) böyle bir imkanın olduğunu göstermektedir.

Mevcut hukuk sistemi içinde yargının devlet aygıtını koruma refleksiyle davrandığı koşullarda devlet tarafından işlenmiş suçlarla veya ağır insan hakları ihlalleriyle yüzleşmek kendi başına sorunlu görölmektedir. Yine de ceza yargılamalarının uygun bir amaç ve yöntemle yürütölmesi halinde önemli işlevlere sahip olabileceği kanısındayız.

Bu türden güçlü bir işleve sahip olabilmesi için ceza yargılamasının yukarıda söylenen avantajlarla güçlü bir hesaplaşma işlevi görebilmesinin önündeki engelleri açığa çıkarmak ve bunları ortadan kaldırmaya çalışmak gereklidir.

Ceza yargılamasının karşısındaki engeller üç başlıkta toplanabilir. Bunlardan ilki yargı mensuplarının sahip olduğu zihniyettir. İkincisi yasadan kaynaklanan engeller, üçüncüsü ise mağdurlar ve tanıklar üzerindeki gizli ya da açık baskılardır.

1. Yargıç ve savcıların büyük çoğunluğu devleti koruma refleksiyle hareket etmektedir. Devlet ve birey çatışmasının söz konusu olduğu davalarda bireyden yana değil devletten yana tavır almaktadır.

Gerek maddi hukuka ilişkin hükümler gerekse usul hukukukurallarımaddigerçekliğinortayaçıkarmasına yönelik değil, cezasızlık sonucunu doğuracak şekilde yorumlanmakta ve uygulanmaktadır.

Eksiklerine rağmen yürürlükte olan mevzuat, ceza yargılamaları yoluyla devlet görevlileri ya da paramiliter

gruplar tarafından işlenen ağır insan hakları ihlallerinin etkili şekilde soruşturulması ve kovuşturulması için yeterli düzenlemeler içermektedir. Ancak hakim ve savcıların bu taraflı yaklaşımı ceza yargılaması hususunda mağdurlarda adalet duygusunun tatmini ve hakikatin ortaya çıkarılmasında temel engellerden biri olarak görülmektedir.

2. Hakim ve savcıların hukuka aykırı eylem ve işlemlerinden dolayı gerek disiplin hukuku, gerek ceza hukuku gerekse de tazminat hukuku bakımından hesap verebilirliğine ilişkin etkili düzenlemelerin olmaması en önemli yasal eksikliktir.

Ceza muhakemesi hukukunda düzenlenen gizliliğe (kısıtlama) ilişkin hükümlerin süresiz ve keyfi şekilde uygulanmasına neden olacak şekilde düzenlemiş olması gerçeğin açığa çıkmasında mevzuattan kaynaklanan önemli bir engel olarak görülmektedir. Yakın zamanda bu hususta yeni bir düzenleme yapılmak istenmesine rağmen henüz herhangi bir adım atılmamış olması düşündürücüdür.

Devlet gücünü kullanarak işlenen suçlarla mücadelede ya da bir başka ifadeyle hukuksal düzlemde bir hakikat arayışının önündeki en önemli engel zaman aşımı kısıtlamasıdır. Bu kısıtlama hem hesap sorulabilirlik alanını daraltmakta hem de mahkemelerin bu kısıtlamayı menfaate dönüştürerek davaların açılmasını geciktirme yöntemine sıklıkla başvurmalarına yol açmaktadır. Bu nedenle devlet gücünü kullanarak işlenen suçlarda zaman aşımı kısıtlamasının kaldırılması şeklindeki bir yasal düzenlemenin, ceza yargılamalarının geçmişle hesaplaşma işlevi de görebilmesini sağlayacak önemli bir adım olacağı kanısındayız.

Kamu görevlilerinin yargılanmasının, ilgili kurumun iznine bağlı olması, devlet-birey çatışmasının yaşandığı soruşturmalarda kamu görevlilerinin aklanmasına

hizmet etmektedir. Bu suçların etkili şekilde soruşturulması için izin prosedürünün kaldırılması gerekmektedir.

Kamu görevlilerinin soruşturulduğu davalarda şüpheli konumunda olan kamu görevlileri ile ilgili disiplin soruşturmalarının etkin şekilde uygulanmaması ve şahısların bir an önce görevden el çektirilmemesi gerçeğin açığa çıkmasında önemli bir eksikliktir.

Her ne kadar ceza muhakemesi hukukunda mağdur hakları düzenlenmiş ise de mağdurların ceza yargılamasının bir tarafı olarak soruşturma ve kovuşturmalara etkin şekilde katılmasını sağlamaktan uzaktır. Bu sebeple mağdur hakları bakımından etkili yasal düzenlemelerin yapılması gerektiğinin altı çizilmiştir.

Usul yasasında tanık ve müştekilerin yargı çevresi dışında bulunması halinde talimat ile dinlenmesi yönündeki hüküm, gerçeğin açığa çıkmasında yasal bir engel olarak karşımıza çıkmaktadır. Devlet görevlilerinin yargılandığı ve yaşam hakkı gibi ağır hak ihlallerinin konu olduğu davalarda bu hükme istisnai bir düzenleme getirilmesi gerektiği vurgulanmıştır.

3. Mağdurlar ve tanıklar üzerindeki gizli ya da açık baskıları da üçüncü başlık olarak sayabiliriz. Kamu görevlilerinin yargılandığı davalarda, mahkemelerin güvenlik gerekçesiyle davanın nakline karar vermesi, mağdurların davalara etkin katılımını ve usul hukukundan kaynaklanan haklarını kullanmalarını imkânsız hale getirmektedir. Dosyaların başka illere gönderilmesi dosyaların mağdurlarını ve takipçilerini baskı altına almaktadır. Bu durum ceza hukukuna hâkim olan temel prensiplerden hakimlerin delillerle yüzyüze gelmesi ilkesinin uygulanmasını imkansız kılmaktadır. Bu uygulamalar gerçekte davaları görülemez kılma yoluyla hakikate ulaşmayı engellemeye yönelik yıldırma politikası olarak değerlendirilmiştir.

Hakikat arayışında yargının rolünün ne olduğu sorusu, yargılamanın sadece yaptırım kavramından hareketle değil, aynı zamanda bir karar ve ilan yoluyla toplumsal algı ve zihniyet kalıplarını değiştirme imkânı bakımından ele alınması gerektiği çerçevesinde ele alınmıştır. Özellikle Cizre Faili Meçhuller Dosyası'nda insanların hikâyelerinin kayıt altına alınmasının, toplumun algısını da belli ölçüde değiştirme imkânı yarattığı düşünülmektedir.

Ceza yargılamalarında adaleti tesisi edecek bir karara ulaşmak önemlidir; ancak bu davalar her şeyden önce ihlallerin ve tanıklıkların kayda geçirilmesi bakımından önemli bir işleve sahiptir. Söz konusu olan tarihçi tarzı kayıt altına alma değildir, burada suçun tespiti ve mağduriyetin görünürlüğü gibi öğeler ve önemlisi yargının faileri mahkûm etme konusundaki niteliği geçmişle hesaplaşma bakımından önemlidir.

Hakikatin ortaya çıkarılması için insan hakları savunucularının ve avukatların ciddi bir rol üstlenmeleri gerekmektedir. Çünkü Türkiye'de geçmişle yüzleşme anlamında yapılan faaliyetler rastlantısal bir şekilde ilerlemektedir. Davalar neredeyse sadece avukatların ve sivil savunucuların çabalarıyla ortaya konulmakta ve bu davaları açmak genellikle hakikate ulaşma sorununu farklı nedenlerle araçsallaştırdığını düşündüğümüz savcılarla karşılaşmakla mümkün olmaktadır. Aslında savcılar hakikati "kendi kontrollerinde" işlevselleştirmeye çalışmaktadırlar. Savcı ve hakimler kendilerinden bağımsız bir bilgi birikimi oluşmasını istememektedirler. Bu durum, bir tür keyfiyet yaratmaktadır. Bu keyfiyetle başedebilmek için bu davaların açılabilmesini kolaylaştıran ve güvence altına alan düzenlemeler gerekmektedir. Özellikle pratik dava örnekleri avukatların ve insan hakları savunucularının dosyalara sunduğu delil ve diğer bilgilerin hakim ve savcılarının bakış açısını dengeleyebildikleri görülmektedir.

Ceza yargılamasında gerek tanıkların dinlenmesine gerekse sanık haklarının korunmasına yönelik uygulama hataları hakikati gölgeleyebilir. Bu nedenle ceza yargılamasında yasal prosedürlerin doğru işletilmesine dikkat etmek gerekir.

Ceza yargılaması mahkemelerin müdahiller tarafından adeta eğitilmesi ile adalete daha etkin bir şekilde ulaşılması sağlanabilir. Adalete ve hakikate ulaşılmasının önündeki en büyük engel devletin çeşitli suçlara dönemselsel gözle bakmasıdır.

Esasında geçmişte devlet görevlilerinin topluma karşı işlediği suçlarla ilgili tüm kayıtlar arşivlerde ve başka resmi kurumlarda mevcuttur. Fakat bir adli kolluk sistemi olmadığından, devlet ve yargısı adeta bize bulmaca çözdürerek gerçeğin sadece bazı parçalarını sunmaktadır. Çünkü devlet akli gerçeğin lokal olarak ortaya çıkmasını istemekte, yaşanan ihlallerin genel bir devlet politikasının ürünü olmadığını topluma kabul ettirmeye çalışmaktadır. Bir bütün olarak JİTEM faaliyetlerine bakıldığında bir plan dahilinde insanların kaçırıldığı, öldürüldüğü ve insanlığa karşı suç işlendiği görülmektedir. Ancak bu konuda açılan davalarda bir yandan fail belirsizleştirilerek anonimleştiriliyor, öte yandan da bireysel suçu ortadan kaldıracak bir şekilde emir ya da ödev kavramlarına başvuruluyor. Bu durumda da mahkemeler aslında bir geçmişle hesaplaşma işlevine sahip olabilecekken genellikle suçu yerleştirip daraltarak gerçek bir yüzleşme ve hesaplaşma sağlanamıyor.

Ceza yargılamalarına ilişkin yukarıda bahsedilen sorunların giderilmesi için, geçmiş suçlarla ve devlet gücünü kullanarak işlenen suçlarla ilgili özel yetkili mahkemelerin görevlendirilmesi bu sorunları ortadan kaldırmıyor. Bunun yerine belki özel yargılama usullerine tabi olmayan bir tür “insan hakları uzmanlığı”na dayalı bir yargılama modeli düşünülebilir. Ancak bu

model, yetkisi ve yaptırım gücü bakımından tümüyle kamusal bir nitelikte düşünölmelidir, çünkü sivil bir yargılama sembolik olarak önemli olsa da “ceza” içermediğinden adalet duygusunun tatmini bakımından eksik ve sınırlı kalacaktır.

Ceza yargılaması yoluyla adalete ulaşmanın önünde bizzat mahkemelerden ya da yasal düzenlemelerden kaynaklanan engellerin yanı sıra, bu davaların sürdürebilirliği bakımından yaşanan ciddi pratik zorluklar söz konusudur. Bu davaların açılabilmesi avukatların yoğun ve uzun süren çaba ve araştırmalarına bağlıdır. Bu davalar genellikle çok az sayıda avukatın tüketici bir biçimde iş ve sorumluluk yüklenmek zorunda kaldığı davalardır. Elbette bu, avukatların, adalet arayışında temsil ettikleri rol bakımından kaçınılmaz bir yüküdür. Ancak, avukatların daha organize güçlendirme ve destekleme mekanizmalarına ihtiyaç duyduğu da açıktır.

Grubumuz bu davalarla uğraşan avukatları koordine edecek, destekleyecek, besleyecek ve kolaylaştıracak ağlara ihtiyaç duyulduğunun altını çizmiştir. Bu konuda ilk elde örneğin internet tabanlı bir network kurularak hem ortak bilgi havuzunun oluşması hem de haberdarlık alanının genişletilmesi sağlanabilir.

Ceza yargılaması sisteminin daha etkin kullanılabilmesi için uluslararası hukuksal ve sivil dayanak ve destek ağları da önemlidir. Özellikle AIHM davalarına atıf, yargılama sürecinde etkili bir mekanizma sağlayabilir.

Ceza yargılaması aracılığıyla hakikate ulaşmak için açılan davalar sadece bu davalardan çıkacak karar bakımından önemli değildir. Cezalandırma ve hesap sormanın hem suça yönelik bir caydırıcılık niteliği taşıdığını hem de mağdurların adalet duygusunu tamir ederek bir iyileşme sağladığını biliyoruz. Ancak bu davalarda bunun kadar önemli olan bir başka nitelik de söz konusudur: Bu davalar aracılığıyla bir

kamusal tartışmaya yol açmak. Çünkü aslında kararın ne olduğu kadar bu davalar aracılığıyla topluma ne konuşturulduğu, bir zihniyet değişimi hedefi için daha önemlidir.

O halde davaların başarısı yalnızca sonuçlarından hareketle değil, bu dava sırasında yapılacak tartışmalardan hareketle değerlendirilmelidir. Bu bakımdan yaratılacak her türlü sivil dayanışma ve destek ağları önemlidir.

3- İnsan Hakları Savunucularının Maruz Kaldığı İkincil Travma ile Başetme

Günümüzde şiddetin yaygınlığının artması, toplumsal yaşamın tüm alanlarında çeşitli biçimlerde etkisini gösteren bir güncel gerçeklik haline gelmesi, savaşlar, yaygınlaşan insan hakları ihlalleri, ayrımcılık ve bireylerin kendilerini ifade etmelerinin engellenmesi, özellikle insan hakları savunucuları için ikincil travmatizasyon oluşturan bir ortam yaratmaktadır. Grup çalışmasında insan hakları savunucularının yaşadıkları birincil ve ikincil travmaya neden olan deneyimler, bu deneyimlerin yarattığı sonuçlar ve başa çıkma üzerine bir tartışma yürütülmüştür.

Bu konuda ilk olarak insan hakları ihlaline uğramış bireylerle yapılan yineleyici görüşmeler, başvuru dosyası hazırlama, görüşme ses kayıtlarının dinlenmesi ve çözümlenmesi süreci, insan hakları ihlallerine uğrayanların yakınları ile yapılan görüşmeler önemli ve başlıca ikincil travmatizasyon nedenleri olarak görülmektedir. Özellikle dönemsel değil sürekli bu alanda çalışanlar için bu travmatizasyon sürecinin daha görünür etkileri var. Öykülerde ağır travmatik deneyimlerle karşılaşma ve tespit etme yoğun fiziksel ve ruhsal etkilere neden oluyor.

İnsan hakları savunucuların bu alanda çalışmaya başlamadan önce yeterli hazırlık süreci geçirmemiş

ve eğitim almamış olması, görev tanımlarının net olmaması ikincil travmatizasyonu artırıcı bir etkidir.

Mültecilerle ilgili dosya örneklerinde olduğu gibi, insan hakları savunucularının hiç karşılaşmadıkları ve ihtimalinin de olmadığı insanlar için aktif bir mücadele sürdürmeleri de bir travmatizasyon nedeni olabilmektedir. Bir başka ikincil travmatizasyon ise insan hakları savunucuların öldürülmüş olan bireylerin cenazelerinin alınma sürecine tanıklık etmeleri, bunun yanı sıra süreç içinde aile bireyleri ile çok uzun süreli temaslarının olmasıdır. Türkçe bilmeyen aileler yakınlarını kaybettiklerinde cenaze alınma işleminde tercümanlık yapmak, tanınmayacak haldeki insanların kimlik tespitinin fotoğraf ve ceset üzerinden yapılmasına aracılık etmek gibi deneyimlerle karşılaşmaktadırlar. Bu süreç daha ağır travmatizasyonlara neden olmaktadır. Aynı zamanda mağdur yakınlarının insan hakları savunucularının güç ve sınırlarını aşan beklentilerinin olması ve buna yanıt verememe travmatizasyonu artırabilmektedir.

Bir başka travmatizasyon deneyimi de bireysel ve toplu mezarlar açılma sürecine insan hakları savunucularının doğrudan katılma ya da tanıklık etmesidir. Bu süreçte özellikle resmi görevlilerin, kolluk kuvvetlerinin engelleyici tutumları, bu işlemin ulusal ve uluslararası hukuk kuralları, etik ilkeler ve bilimsel veriler çerçevesinde yapılamaması ikincil travmatizasyona neden olabilir.

İnsan hakları savunucularının çoğunluğunun kendi öykülerinde de ciddi travma deneyimleri ve insan hakları ihlallerine maruziyet (işkence, gözaltı, cezaevi deneyimi, kayıp yakını olmak, yakınlarının işkence mağduru olması gibi) vardır. Bu durum önceki travmadan etkilenme, travmayı işleme ve başa çıkma düzeyi çerçevesinde ikincil travmatizasyonu kolaylaştırmaktadır. Ayrıca daha önce travma öyküsü

bulunmayan insan hakları savunucuları, bu sürece girdikten sonra da insan hakları ihlallerine maruz kalabilmektedir.

İnsan hakları ihlalleri ile mücadelede sonuca ulaşmanın gecikmesi ya da olmaması, bürokratik engeller ve insan hakları örgütlerinin güç ve etkinliklerinin (insan gücü eksikliği, ulusal ve uluslararası yeterli kamuoyu desteğinin olmaması, kurumsallaşmanın ve profesyonelliğin yetersizliği, örgütlerin iç ilişkilerinde yaşanan olumsuzluklar, finansal yetersizlikler gibi), sınırlı olması ikincil travmatizasyonu artırmaktadır.

İkincil travmanın etkileri

İkincil travma deneyimleri bireyin fiziksel, ruhsal ve sosyal (iş, aile ve arkadaş ilişkileri gibi) yaşamlarında önemli olumsuz sonuçlara yol açmaktadır. İnsan hakları savunucuları sıklıkla sıkıntı, bunaltı, çaresizlik, tükenmişlik, umutsuzluk, alkol almaya yönelme, yabancılaşma, duygusuzlaşma, duyarsızlaşma, izolasyon, kaçınma, flashbackler, tedirginlik, kendisinin ve yakınlarının da sürecin mağduru olacağını düşünme ve zarar göreceklere yönelik endişe taşıma, konu üzerine aşırı konuşma, travmatik rüyalar, uykusuzluk, insan hakları ihlallerini dert edinmeyen diğer insanların yaşam alışkanlıklarını yadırgama, beklentilere hayır diyememe, iş ve özel hayatı karıştırma, biriktirme ve içe atma, aşırı fedakarlık içeren özgeci davranışlarda bulunma, yaşamı anlamsız bulma gibi belirtilerle karşı karşıya kalmaktadır. Bu belirtiler kimi zaman başta Travma Sonrası Stres Bozukluğu (TSSB) ve depresyon olmak üzere tanı konacak düzeye ulaşabilmektedir. Bu deneyimler bireyi dinlenmekten, kendisine iyi gelebilecek etkinliklere katılmaktan, ailesine ve arkadaşlarına zaman ayırmaktan alıkoyabilmektedir. Sonuçta bu yaşantılar temel güven duygusunun kaybolduğu travmatik bir dünya algısına yol açmaktadır. İnsan hakları savunucularını kurtarıcı-kurban ikilemine sokabilmektedir.

İkincil travmatizasyonla başetmeye yönelik öneriler

İnsan hakları savunucularının karşı karşıya kaldığı ikincil travmatizasyonun önlenmesi için; bu alanda çalışmaya başlamadan önce hazırlık (oryantasyon) eğitimi verilmeli, çalışma süresince tüm çalışan, yönetici ve gönüllülere ikincil travmatizasyona yönelik düzenli eğitimler sürdürülmelidir. Travma konusunda eğitim ve farkındalık çalışmaları ikincil travma görülme riskini azaltır. Bunlar insan hakları savunucularının işlevselliğini etkin biçimde sürdürmelerine yardımcı olacaktır. Bilgi ve farkındalık, çalışanların deneyimlerini ve tepkilerini ayırt edebilmelerini ve anlamlandırmalarını kolaylaştıracaktır. Farkındalık, eğitim ve destek çalışmalarının bölgelerin, örgütün, bireylerin ve çalışma alanlarının farklılıklarını ve özgül gereksinimlerini gözeterik birlikte oluşturulması temel olmalıdır.

Travma eğitimleri insan eliyle oluşturulan travmaların fiziksel, ruhsal ve sosyal etkilerini kapsamalıdır. Şiddet ve travmaya maruz kalan bireylerle yapılacak görüşmeler temel etik ve bilimsel nitelik taşımalıdır. İnsan hakları savunucularının çalışmaları sırasında ortaya çıkan ikincil travmatizasyonu tanımalarına ve başa çıkmalarına yardımcı olacak içerikte olmalıdır. Bu alanda çalışanlara yönelik bir eğitim programının ilgili meslek örgütü ve kurumlarla ilişki kurarak acil olarak başlatılması önerildi. Bu konunun programlara alınması gerektiğini vurgulayan bir çağrıya ihtiyaç var.

Örgütün, çalışanlarının görev tanımlarına, çalışma koşullarına dikkat etmesi, gerekli izinlerini kullanması ve gönüllülerin çalışmalarına ara vermesini sağlaması, ikincil travmatizasyona izin vermeyecek düzenlemeler yapması gerekir. Aşırı özgeci tutum ve emek sömürsüne yol açan tutum ve davranışların önlenmesi ve bireyin bu yönde çalışmaya zorlanmaması gereklidir.

Gerekli durumlarda insan hakları savunucuları ve özellikle bakımverenlerin profesyonel ruhsal destek ve yardım almasının sağlanması, bunun için gerekli tıbbi, finansal, teknik ve örgütsel donanımın oluşturulması gereklidir. Çalışanların düzenli olarak bireysel ya da grup danışma ve süpervizyon alması sağlanmalıdır.

Örgüt içindeki yönetsel sorunlar doğrudan çalışanların mutsuzluğuna neden olabilmektedir. Örgüt içinde eşitlikçi tutum ve davranışların egemen kılınması, örgüt içi demokrasi ve açıklığa dikkat edilmesi, örgüt çalışanları ve örgütler arasında dayanışmanın sağlanması ve pekiştirilmesi öncelenmeli; ayrımcılık (cinsel, etnik, vs.), yıldırma (mobbing) gibi örgüt içi çatışma yaratacak sorunları önleyici düzenlemeler yapılmalıdır.

Çalışanların ağır ikincil travmatizasyona neden olabilecek alanlarda (görüşme, dosya hazırlama gibi) sürekli çalışmasının engellenmesi, rotasyon sisteminin sağlanması gereklidir. Çalışanların çalışma alanları dışında ilgi duydukları konularda etkinlik göstermeleri desteklenmelidir.

Bu alanda çalışacak yeni katılımları sağlamak için politika geliştirmelidir.

Örgütler arası iletişim ağının güçlendirilmesi ve hızlı müdahale gerektiren kriz durumlarına hazır olacak şekilde farklı senaryoların, algoritmaların oluşturulduğu, örgütlerin hangi kriz durumlarında görev alacağı belirlendiği bir protokol çerçevesinde ortak bir çalışma sağlanmalıdır.

Alanda aktif olarak çalışan insan hakları savunucularının yeterli ekonomik koşulları olmadığından ekonomik destek sağlayabilecek araçlar üretilmelidir.

4- İnsan Hakları Savunucularının Hakikat Arayışı ve Geçmişle Hesaplaşması

Sistematik insan hakları ihlallerinin yaşandığı otoriter rejimler, etnik savaşlar, darbeler, soykırım ve çatışma yaşanan toplumların bu deneyimden çıktıktan sonra geçmişe bakması, hesaplaşması, yaşananların tanınması, telafisi ve tazmini süreçleri geçmişle hesaplaşma ya da yüzleşme terimleriyle ifade ediliyor. Türkiye’de bu alanda son onbeş yıldır aslında ciddi bir birikim oluştu. Geçmişte yaşanmış sistematik hak ihlallerinin, çatışmanın ve bunun yarattığı siyasi, toplumsal ve ahlaki tahribatın nasıl ele alınacağı konusunda atılan adımlar, belirli zaafılar içermesine rağmen kesinlikle küçümsenmemeli. Üstelik bu birikim hak örgütleri tarafından son derece zor koşullarda, devletin açık şiddetiyle mücadele ederek oluşturuldu. Hak savunucularının ihlalleri ortaya koyarken öldürüldükleri, tutuklandıkları, kurşunlandıkları da kayda geçmeli.

Zaten geçmişle hesaplaşma, yüzleşme düz bir çizgide ilerleyen, bir anda topyekun çözüm getiren bir süreç olmaktan çok çatışmalı, sıçramalı ve çelişkili bir süreçtir. Sonuç kadar, bu sürecin hak savunucuları tarafından nasıl inşa edildiği, hangi ilişkilendirme biçimlerinin yolunu açtığı ve ne gibi konuşma biçimleri yarattığı da önemli. Dolayısıyla çatışmadan ve travmadan kaynaklanan tüm toplumsal sorunların çözüldüğü bir “büyük” an yerine uzun ve çelişkiler içeren bir sürece hazırlıklı olmak gerekiyor.

Geçmişle hesaplaşmanın nasıl yapılacağı, mağdurların üzeri örtülmüş anlatılarının nasıl dolaşıma çıkacağı, özür mekanizmalarının farklı biçimleri hakkında akademisyenlerin ve hak örgütlerinin çalışmaları önemli bir birikim meydana getirdi. Ama bu birikim başta belirttiğimiz gibi hem yapısal hem de öznel kimi nedenlerle zaafılar ve sorunlar da içeriyor. Bunların

ilki sorunların, travmaların çokluğu ve kimilerinin devam ediyor olmasıdır. Ermeni soykırımından Dersim (Dersim Tertele) katliamına, 6-7 Eylül lincinden Kürt sorununa, Maraş, Çorum ve Sivas katliamlarından Roboski katliamına, Süryanilerin ve Ezidilerin kırımından gayrimüslimleri hedef alan 6-7 Eylül olaylarına ve Hrant Dink'in katline, hepsini sayamayacağımız bir dizi kronikleşmiş sorun alanı Türkiye'nin "nisyan katmanları"na işaret ediyor. Sorunların çokluğu ve birbiriyle içiçe geçerek kronikleşmiş olması, hem konuşma mesafesinin oluşmasına izin vermiyor hem de konuşulacak ihlal alanlarını sürekli çoğaltıyor ve genişletiyor. Üstelik, söz konusu nisan katmanlarının yanı sıra bu alanda bir deneyimsizlikle karşı karşıyayız. Bu deneyimsizlik yavaş yavaş aşıyor ve bu alanda çalışmalar arttıkça aşılmaya devam edecek.

Olgusal çalışmalar ya da zengin arşivler oluşturmadan talepler belirlemek de sorun yaratabiliyor. Çok geniş bir repertuara yayılan hak ihlalleri ve kıyım biçimleri, hele sadece sivil toplum örgütlerinin çabalarıyla açığa çıkarılması ve kesin rakamlara varılması zor bir veri toplamı oluşturuyor. Bu veri toplamının tasnifi ve üzerinde mutabık kalınan rakamlarla ortaya konması için, sürekli ve derinleşen belgeleme çalışmalarını gerektiriyor. Burada, olgusal çalışma temeli olgunlaşmamış veya politik çerçevesi muğlakken kimi zaman aşırı beklentilerin ortaya çıkması da sonrasında hayal kırıklıklarına yol açabiliyor.

Geçmişte yaşanan kıyımların konuşulmaya başlaması başlıbaşına değer taşımakla beraber, bu konuşmanın hangi biçimde, hangi üslupla yapıldığı da önem taşıyor. Yaşananların acısına uygun bir hatırlama adabı ve utanma duygusunun eksikliği Türkiye'deki konuşma ortamını sakatlıyor. Yaşananların ağırlığını hisseden, acıyı pornografikleştirmeyen ve "Bir daha asla!" şiarını yükselten yeni bir ahlaki kod oluşturmaya katkıda

bulunacak yeni konuşma biçimleri üzerine düşünme gereğini duyuyoruz.

Son olarak, geçmişle hesaplaşmanın araçsallaştırılması, bir sorun alanı oluşturuyor. Geçmişte yaşananları belgeleyenlerin, araştırma yapanların ya da yaşananların üzerine bilgi üretenlerin siyasi olarak araçsallaştırması da önemli bir risk olarak önümüzde duruyor. Geçmişte yaşanan olayların kimileri üzerine konuşarak kimi üzerinde bilinçli bir suskunluk kurmak ise bu riski artırmaktadır.

Tüm bu sorun alanlarının nasıl ele alınacağına ilişkin kimi öneriler de geliştirdik:

- 1) Hakikat arayışının düzeylerini ayrıştırmak gerekiyor. Hakikatin telafisi imkansız denebilecek kayıplarla ilgili ahlaki, felsefi ya da ontolojik kısmını ayırmak gerekiyor. Telafisi imkansız kayıpları belki en iyi şekilde edebi ve sanatsal üretim anlatabilir. Hakikat arayışının telafilere imkan tanıyan düzeyi ise pratik politik düzeydir. Bu alan hak talebiyle kristalize olur ve somut taleplerle ifade edilebilir.
- 2) Yaşanmış her büyük kıyım ve travmanın belirli ortak örüntüleri ve belirli tikellikleri vardır. Her olay birbiriyle ve dünyada yaşanan diğer deneyimlerle benzerlikler ve farklılıklar taşır. Her olay, diğer olaylarla örtüşen, irtibatlanan yanlar taşıdığı için, toplam sorunun, toplam yüzleşme ihtiyacının bir mikrokozmosunu temsil edebilir. Bunun farkında olmak, her mağdur grubunun kendi acısını mutlaklaştırarak birbiriyle yarıştırmaması yerine, farklı deneyimler yaşamış mağdur gruplarının birbirinden haberdar olmasını, diyaloga girmesini hedeflemeliyiz.
- 3) Dinsel ve manevi geleneklerde, geçmişle hesaplaşmanın imkanlarını araştırabiliriz. (Batı-Hıristiyan kültüründeki günah çıkarma kurumununun geçmişle

hesaplaşma deneyimine etkisini ele alırken, İslamiyet'teki tövbe kavramının nasıl ele alınabileceği üzerine tartıştık.) Kendine özgüleştirci bir yaklaşıma kapılmadan, Türkiye'nin deneyimini işlemeye uygun özgül mekanizmaların, kavramların ve düşünme biçimlerinin açığa çıkarılması ve farklı kesimlerin birbiriyle tartışarak üretilmesine açık olmak gerekir.

- 4) Geçmişle hesaplaşma milliyetçi dilden kopmayı da içermelidir. Suçları “genetikleştirmekten”, özcü kavramlarla açıklamaktan uzak durulmalıdır. Sorunları, olayları tarihselleştirmek ve belirli toplumsallıklar bağlamında oluştuğunu vurgulayarak, milliyetçi dille hesaplaşmak önemlidir.

Son olarak kimi proje önerileri de ortaya atıldı:

- 1) Bellek çalışmalarının bir parçası olarak anıtaştırma ve müze tasarıları geliştirmeliyiz.
- 2) Göç, zorla kaybedilmeler/faili meçhuller ve toplu mezarlar gibi spesifik konularda farklı gruplar arasında temaslar sağlayacak, atölye şeklinde örgütlenen toplantılar düzenlenebilir. Göç örneğinde, 19. yüzyıldaki Kafkas göçünden, geçen yüzyıl başından, yakın döneme kadar uzanan Balkan göçünden, Kürt zorunlu göçüne kadar gelen geniş bir yelpaze düşündük.
- 3) Genç kuşaklarla teması da teşvik etmek üzere, kavramsal ve güncel sanat çalışmalarını teşvik etmek için ödül düzenlemek düşünülebilir.
- 4) Geçmişle hesaplaşmayı kolaylaştıracak, yaygın kullanıma açık ve ev içlerine girebilecek ajanda ve takvim gibi kullanışlı takvimler tasarlamak.
- 5) Umut alanları yaratmaya da ihtiyacımız var. Alternatif kahraman hikayelerini öne çıkarmak,

işlemek, bunun bir yöntemidir. Yine bir umut alanı açma örneği olarak, Zini Gediği İnisyatifi örneğinde gördüğümüz gibi, kıyım ya da katliam süreçlerini gündeme getirme deneyimlerini, hikayelerini etkili biçimde dolaşıma sokmalıyız.

İNSAN HAKLARI DERNEĞİ
HUMAN RIGHTS ASSOCIATION

Necatibey Cad. No: 82 / 11-12 (6. Kat) Demirtepe/Ankara

Tel: + 90 (312) 230 35 67-68-69

Faks: + 90 (312) 230 17 07

www.ihd.org.tr - posta@ihd.org.tr

TÜRKİYE İNSAN HAKLARI VAKFI
HUMAN RIGHTS FOUNDATION OF TURKEY

Mithatpaşa Caddesi 49/11 K:6 Kızılay/Ankara

Tel: +90 (312) 310 66 36

Faks: +90 (312) 310 64 63

www.tihv.org.tr - tihv@tihv.org.tr

12. Türkiye İnsan Hakları Hareketi Konferansı

HEINRICH BÖLL STIFTUNG
DERNEĞİ TÜRKİYE TEMSİLCİLİĞİ

Katkılarıyla Düzenlenmiştir.